

„...pályám egy nagy kaland volt...”

Beszélgetés Jakó Zsigmonddal

– *Professzor Úr, kérem, emlékezzék meg családi háttéréről, indíttatásáról. Mi motiválta, hogy a történelemmel, azon belül középkortörténettel és segédtudományokkal kezdjen foglalkozni?*

– Az elmúlt korok iránti érdeklődés talán minden gyermekben adott, de nekem a családi környezetem különösképpen alkalmas volt arra, hogy ez az érdeklődés testi-lelki fejlődéssel párhuzamosan fokozatosan növekedjék, és eljussak oda, hogy a históriát válasszam életpályámul. Amikor én megszülettem, az első világháború idején, családom már erősen átváltóban volt a birtokos, vidéki életvitelből az értelmiségi létbe. Mindkettőnek az elemei a tudatot meghatározó módon, együttesen éltek egymás mellett a családban. Édesapám okleveles mezőgazdaként grófi nagybirtokot vezetett, nagyapám pedig a Tisza szabályozásának egyik vezető mérnöke volt nyugdíjba vonulásáig. A tanyán, ahol születtem, a magyarországi, igazi nagybirtok életéből, majd végnapjaiból szerezhettem gyermekként nem mindennapi, történelmi élményeket. Amíg Ágostmajorban az akkori jelen történelmi körülményei között, nagyapám 18. századi micskei kúriájának falai között a régebbi múlt szellemi és tárgyi hagyatékának különös közegében formálódott serdülésem. Korábbi nemzedékek padlásra került furcsa tárgyai, latin nyelvű régi könyvek, a nagyebédli barokk stílusú hatalmas faliszekrényébe besúfolt régi íráskönyvek azok a számomra különleges „kincsek”, amelyek egyre jobban felkeltették és lekötötték gyermeki fantáziámat és érdeklődésemet.

De mindezeknél is jobban hatottak reám a családi „legendárium” színes történetei, amelyeket mi gyermekek az idősebb családtagok, rokonok, látogatók beszélgetéseiből, édesanyánk vagy második anyánknak tekintett húga elbeszéléseiből ismerhettünk meg. Ma már látom, hogy ők ketten tudatosan, nevelő célzattal ismertettek meg két nővéremmel együtt a család múltjával, a követésre méltó, kiemelkedőbb elődökkel. Korán megjegyezhetjük, hogy a familia bizonyíthatóan legalább hétszáz esztendeje él a bihari Hegyközben és az Érmelléken, hogy az elődök közül ki volt megyei potentát vagy debreceni püspök, illetve kollégiumi professzor, ki fordított elsőként magyarra Voltaire-től, ki adott ki könyvet a paraszti gazdálkodás korszerűsítésére, ki írt hadtudományi munkát vagy gyűjtött magyar katonadalokat legénysége számára, illetve kik harcoltak végig az 1848/49. évi szabadságharcot, kik estek el, vagy kik fizettek börtönnel, illetve életükkel akkori szereplésükért. E történetek azonban nem a családi hiúságot legyezgették, hanem hasonló teljesítményekre sarkalltak, és a helytállás, a kitartás, a közösség és a reánk bízottakért való felelősség tudatát fejlesztették bennünk. Az új országhatár minket elválasztott szinte a teljes rokonságtól, életvitelünk és talán tudatunk is megrekedt a 19. század végének a szintjén, tehát gyermekségünk egy végét járó kor szabályai szerint zajlott szinte teljes elzártságban a megváltozott valóságtól, de csodálatos színesen, mert a sokasodó gondok csak a szüleinkig és a felnőttekig jutottak el.

Az én paradicsomi világomnak azonban értelmi fejlődésem rendjén és azzal, hogy tízéves koromban internátusba, a hajdúböszörményi Kálvineumba kerültem, szinte egy csapásra vége is szakadt. Rendre olyan kérdésekkel kerültem szembe, amelyek elől nem lehetett kitérni, melyekre keresni kellett a választ és a magyarázatot. Miért minősülök én másfélének, mint többi osztálytársaim? Engem édesapám miért csak karácsonykor, húsvétkor és nagyvakációban vihet haza? Miért kell neki a gazdaságon kívül „kényszerbérlettel”, kisajátítási és optáns ügyekkel

vesződni a siker minden reménye nélkül? Miért hordják szét a virágzó gazdasági nagyüzemet és hoznak helyére havasi telepéseket? Miért sajátítják ki nagyapám birtokának nagyobbik részét? Még hosszan sorolhatnám a kérdéseket, amelyeken gyermekfejjel elmélkedhettem.

Korán megtanultam tehát és tudomásul is vettem, hogy kisebbségi vagyok. De mert az ismeretlen felderítése mindig izgatott, és a jelen kérdéseinek gyökerei a múltba nyúltak vissza, kérdéseimre csak a múlttal foglalkozó tudománytól várhattam a válaszokat. Ahogy közeledett a pályaválasztás ideje, úgy erősödött bennem az elhatározás, hogy történész leszek. A családban egyedül édesanyám művészettörténeti és régészeti kérdések iránt érdeklődő öccse támogatta elképzeléseimet. Az ő javaslatára választottam a pesti egyetemet, ahol az akkor Pázmány Péter-ről elnevezett egyetem bölcsészeti karára, a történelem, latin és művészettörténet szakra iratkoztam be 1934 őszén. Mások nálam jóval tájékozottabban, többé-kevésbé körvonalazott célokkal érkeztek az egyetemre. Többnyire azzal, hogy középiskolai tanárok lesznek. Én azonban kutató akartam lenni, de valósággal csak betévedtem az egyetemre anélkül, hogy az induláskor legalább arról lett volna fogalmam, hogy a historián belül vannak pl. segédtudományok vagy medievisztika. Engem csillapíthatatlan érdeklődés és erős érzelmi töltésű, nagyon is személyes indíttatások vittek a pesti egyetemre, és későbbi pályám minden szakmai kérdése ott fogalmazódott meg, majd dőlt el meglehetősen rövid idő alatt, amikor már tájékozottabb lettem. Ez a tájékoztatlan indulás eleinte talán hátránnyal is járt, de végül hozzájárulhatott ahhoz, hogy tényleg a kutatás mellett kötelezzem el magamat, a történeti vizsgálódás egy életre váljon szenvedéllyé, sohase legyen hivatali kötelesség, a megélhetés vagy az érvényesülés eszköze, hanem az élet értelme és gyönyörűsége maradjon.

– *Kik azok, akiknek tudományos szempontból sokat köszönhet?*

– Tudományos pályám alakulásában legtöbbit a pesti egyetemnek köszönhetek. Amikor a jó szerencsém engem odavitt, a történelem oktatása a csúcson állott. A modern magyar történettudománynak olyan kiválóságai oktatták a históriát, mint Domanovszky Sándor, Hajnal István, Mályusz Elemér, Szekfű Gyula, Szentpétery Imre, akik nemcsak mesterei voltak szakjuknak, hanem kiváló nevelők és követendő példaképek is lehettek. Domanovszkytól a rendszeres, fegyelmezett kutatást, Szentpéterytől a források mikroszkopikus pontosságú vizsgálatát, Hajnaltól a széles távlatokat és európai összefüggéseket, Szekfűtől a szintetikus látásmódot és az elegáns, irodalmi igényű kifejezési formákat lehetett szinte észrevétlenül elsajátítani. Én a sok kitűnőség közül az első tanév végén öt órán át tartó kollokvium után a félelmetes hírűen szigorú fiatal Mályusz Elemért választottam mesteremül, mert a kisebbségi körülmények közül érkező diák kérdéseire az ő településtörténeti és történeti demográfiai vizsgálódásai ígérték a megalapozott tudományos válaszokat és kínálták a legeredményesebb módszereket. Ezzel eldőlt az is, hogy a medievisztikában és a korai újkor történetében kell specializálni magamat.

Budapesti professzoraim ugyan egész életemre feltarisznyáztak szakismeretekkel, de pályám sokat köszönhet az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárában eltöltött esztendőknél is. Kelemen Lajos példája nyomán Kolozsvárott egészült ki pesti tarisznyám tartalma az erdélyi levéltárügyben és történetkutatásban nélkülözhetetlen ismeretekkel, tapasztalatokkal. Kelemen Lajos varázslatos egyéniségének hatása alatt vált teljessé kutatói habitusom, vált véglegessé kutatási programom. A múlt megelevenítésének, átélésének páratlan iskoláját járhattam ki Kelemen Lajos oldalán. Tőle és Kolozsvárott tanultam meg végérvényesen, hogy a múlt kutatása nemcsak szakmai, hanem erkölcsi kérdés is. E kettő egysége nélkül a történettudományban nincs hiteles eredmény.

– *Melyek voltak történelmi pályafutásának legfontosabb állomásai?*

– Véleményem szerint az én történelmi pályám egységesnek minősíthető, az erdélyi történetkutatót igyekezett szolgálni, és – ha a pesti felkészülést leszámítjuk – teljesen Kolozsvárhoz kötött. Tehát egymástól különböző állomásoknak aligha lehet tekinteni a viharos korszak változó lehetőségeihez alkalmazkodás egyes szakaszait. Az intézményi keretek kényszerű változtatása ugyanis nem jelentette a távlati tervek feladását, hanem csak a teendők sorrendjében hozott változást a megvalósítás lehetőségeihez igazodva.

Az erdélyi história megújulását serkentő kezdeményezések intézményi keretét kezdetben az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára alkotta mint kutatási központ, az utánpótlás nevelését pedig a Bolyai Egyetem történelmi kara végezte. Ezek felszámolása után a Román Akadémia kolozsvári Történelmi Intézetében működtem közre az erdélyi középkori oklevelek közzétételében, a Babeş–Bolyai Egyetemen pedig oktattam a kutatásokban nélkülözhetetlen segéd tudományokat. Amikor 1970 után mód nyílt magyar nyelvű elbeszélő források közlésére az ún. Fehér-sorozatban és a Művelődéstörténelmi Tanulmányokban, új kutatókat igyekeztem nevelni lektorizálás útján az erdélyi történetírásnak. Az 1990. évi fordulatot követően az Erdélyi Múzeum-Egyesület újjászervezésével, kutatóintézet kezdeményezésével, a legfontosabb forráscsoportok közzétételének elindításával szorgalmaztam az erdélyi magyar tudományos kapacitás felkészítését az erdélyi történelmi kutatások tudományos megalapozásában való közreműködésre.

Persze ennek a külsejében változó, de lényegét illetően akár egyhangúnak is minősíthető, közel hét évtizedes pályának voltak kiemelkedőbb mozzanatai is, amelyek pozitíve befolyásolták a pálya későbbi szakaszait. Például annak, hogy Mályusz professzor a doktorátus megszerzése után maga mellé vett gyakornoknak, és így részt vehettem a Település- és Népiségtörténelmi Intézet szervezési munkájában, vagy hogy a Magyar Országos Levéltárban megismerkedhettem a korszerű archivisztika, illetve a levéltári kutatás gyakorlati kérdéseivel és módszereivel, pályám későbbi szakaszaiban a kutatásszervezésben nagy hasznát vettem. Sorsdöntő mozzanata volt a pályámnak, hogy 1941-ben Kolozsvárra, Kelemen Lajos mellé kerültem, és tág lehetőséget kaptam levéltári elképzeléseim megvalósítására. Lendületet adott pályám alakulásának az is, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1942-ben az előző öt esztendő legjobb történelmi munkájaként tüntette ki a középkori Bihar vármegyéről írott doktori értekezésemet. Ennek is szerepe lehetett abban, hogy 1945 januárjától fogva oktatnom is kellett a szerveződő Bolyai Egyetemen, majd 1947 januárjában ugyanott *profesor titular*nak léptettek elő, és 1949 áprilisában a Román Akadémia kolozsvári Történelmi Intézetében osztályvezetői megbízatást kaptam. Talán még azt kell pályám nyugdíjazás (1981) utáni szakaszáról felemlítenem, hogy a Magyar Tudományos Akadémia 1988-ban, a Román Akadémia pedig 1996-ban tiszteleti tagjává választott, egykori egyetemem mai utóda, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem és a Ráday Akadémia pedig 1991-ben *doctor honoris causa* címmel tisztelt meg.

– *Melyek azok a témák, amelyeken eddig dolgozott? Ha lehet egyáltalán választani, melyik téma áll Önhez a legközelebb?*

– Akit munkáim listája érdekel, a címetek megtalálhatja a nyolcvanadik születésnapomra kiadott emlékkönyvben. Ami pedig azt a kérdését illeti, hogy melyik téma áll hozzám legközelebb, azt válaszolhatom, hogy mindig az a szívem csücske, amivel éppen foglalkozom. Már csak azért is, mert csak olyan témák kidolgozásába vágok bele, amelyek a kutatási területeimmel kapcsolatos kérdésekből folynak. A kutatás során felbukkanó „érdekességek”-re nem vesztegetem időmet, az ötletszerű kapkodást kerülöm és „rendelésre” sem dolgozom. Ezért talán

jobban járunk, ha kutatási területeimet vázolom fel, és azokra a fordulatokra utalok, amelyeket a mindenkori jelen kényszerített ki az eredeti terveken.

A gyermekkori előzményekből és a bihari kötet sikeréből természetesen következett, hogy a mezőgazdaság és a parasztság története, a településtörténet, történeti demográfia területén kívántam továbbfejleszteni a Mályusz professzortól tanult módszereket. Erre volt kísérlet a gyalui vártartomány népéről és gazdálkodásáról 1944 őszén megjelent kötetem. Kolozsvári tapasztalataim alapján azonban ekkor már tudtam, hogy Erdélyben nem elegendő új források alapján új kutatási témákra terelni a figyelmet, hanem azok feldolgozására példát is ajánlatos nyújtani. Hamarosan kiderült azonban, hogy a megváltozott társadalmi helyzet következtében a mezőgazdaságról, a falvak népéről, még konfliktusairól sem az egykorú források alapján kell szólni, hanem csak a marxista tanok szellemében. Önmagammal kerültem volna összeütközésbe, ha 1947 körül nem fordítok teljesen hátat az agrárvilág kutatásának. Ekkor a paleográfia, írástörténetbe, segédtudományi, levéltári témákba húzódtam vissza, majd 1958-tól fogva könyv- és könyvtár-, valamint nyomdatörténetbe menekültem évtizedekre. Végül művelődéstörténeti kirándulásokat tettem belső emigrációból, melyet megszakítatlanul folytatott forráskritikai, forrásfeltárási és az értelmiség múltját boncoló vizsgálódásokkal igyekeztem elviselhetőbbé tenni magam számára. Ennek az időszaknak reprezentatív eredménye az a két testes kötet, mely a középkori Erdély írásossága egyik központjának, a kolozsmonostori konventnek az írásgyakorlatát, szerzetesi társadalmát mutatja be és dolgozza fel az oklevélkritika és a diplomatika módszereivel.

Gondolom, hogy ezeket el kellett mondanom az irodalmi munkásságomban mutatkozó fővonalak magyarázatául.

– *Az erdélyi oklevélkiadás kiemelt szerepet kap tudományos munkásságában. Hogyan fordult érdeklődése ebbe az irányba?*

– Előbbi kérdéseire adott válaszaimból már sejthető volt, hogy a források feltárásának mindvégig nagy fontosságot tulajdonítottam az erdélyi történetkutatás korszerűsítését célzó elképzeléseimben. De ezt egymagában sohasem véltem a lemaradás elleni csodaszernek. Ennél nem kevésbé sürgős feladatnak tekintettem a kutatók felszerelését alapvető segédkönyvekkel, munkaeszközökkel. Minthogy mindez egybeesett azzal a felismeréssel, hogy az erdélyi forrásanyag speciális kutatási segédleteket kíván, magam is alaposan kivettem a részemet mindkét munka feladataiból. Nemcsak a *Documente privind istoria României* erdélyi sorozatának szerkesztésében működtem közre, hanem a Román Akadémia országos oklevél-corpora részére 1956-ban elkészítettem a 12–15. századi erdélyi latin oklevelek paleográfiáját és pecséttanát, majd 1971-ben Radu Manolescu bukaresti professzorral közösen a latin írásbeliség középkori történetét Románia egész területére vonatkozóan.

Bár napjainkban ezek a munkai igényes feladatok világszerte nem vonzzák a kutatókat, ebből egyáltalában nem következik az, hogy a múlt feltárásához nincs is szükség rájuk. Aki úgy vélekedik, hogy a forráspublikációk kora lejárt, az azt sem tudja, hogy mit beszél, és a történeti megismerés menetével elméletileg sincs tisztában. Manapság bővelkedünk ilyen „mondvacsinált” historikusokban, akiknek vélekedéseire nem érdemes vesztegetni az időt. Én bizonyos vagyok abban, hogy előbb-utóbb jelentkezni fog az igény ezekre a fenti feladatokra, mert elvégzésük nélkül, pusztán külföldi divatos módszerek és témák átvételével komoly előrelépés országunk erdélyi vonatkozású kutatásaiban elképzelhetetlen. Ez a meggyőződés vezet, amikor az 1990 utáni rendszerváltozást követően feléledt erdélyi magyar történetkutatás fiataljainak szakmai kiképzését éppen a forráskiadási feladatok végeztetésével kívánom megalapozni.

– *Publikációs tevékenységét számos, a kutatáshoz alapvető könyv, több száz tanulmány jelözi. A tehetség és a munkabírás mellett milyen munkamódszerek/kutatási módszerek köszönhetőek ez az imponáló mennyiség?*

– Bármennyit is gondolkoztam kérdésén, úgy látom, hogy az én szakmai eredményeim mögött nincsenek a tudományos munka általános szabályait meghaladó, említésre méltó különleges módszerek. A kutatás gondos megszervezése, az idővel való ésszerű gazdálkodás, rendszeres és folyamatos, kitartó, pontos munka a megbízható tudományos eredmények nyerésének legfőbb titka. És talán azt kellene a fiatal kutatók lelkére kötni, hogy mielőtt papírra vetnek egy megállapítást, járjanak mindennek a végére, mert a sietség a hibák szülőanyja.

– *A második világháború mindenki számára megpróbáltatásokat hozott. Ön hogyan élte meg ezt családi és szakmai szempontból?*

– Kérdésére röviden válaszolok, mert ezeknek az éveknek az eseményeit igyekeztem elfeledni, miután tanulságait levontam. Időmúltával egyre inkább úgy láttam, hogy a hét szűk esztendőm alatt többel gazdagodtam, mint szegényedtem. Tulajdonképpen az ekkor szerzett negatív és pozitív élmények, tapasztalatok véglegesítették karakteremet, értékrendemet és életviteltemet. Ekkor dönt el az is, hogy hol húzódnak egyetemi mozgásterem határai, ha önmagammal békességben, megalkuvások nélkül akarok élni. Oktathattam a segédtudományokat és a középkor egyetemes történetét, de az utánpótlás képzéséből és a közszereplésből kirekesztett voltam. Mivel szereplési ambícióim sohasem voltak, ezt a helyzetet nem is éreztem különösebben sérelmesnek. Ezzel szemben a 18. század előtti erdélyi történelem szinte minden részletkérdésével különösebb gondok nélkül foglalkozhattam, ha a politikai történetet és a hivatalostól eltérő összefoglaló témákat elkerültem. Mivel engem a pártfeladatok nem terheltek, több időm is maradt a kutatásra, mint másoknak. Talán ez a belső emigráció lehetett az én szakmai teljesítményemnek a Maga által firtatott különleges módszere.

Visszatérve kérdésének lényegére, legyen elég a történeti hűség kedvéért néhány puszta adat rögzítése. 1949-ben, a birtokosok „kiemelése” idején szüleim nálam voltak látogatóban, és azzal maradtak életük végéig kolozsvári kényszerlakhelyükön, ami rajtuk volt. Édesapám még azt megelőzően meghalt, hogy engem 1952 szeptemberében az „átkos magyar egység” elleni küzdelem és az osztályharc címén eltávolítottak a Bolyai Egyetemről. A Román Akadémia Történeti Intézetében azonban külső munkatársként tovább dolgozhattam a középkori oklevéltáron, amíg két év múltán Szovjetunióban tanuló két korábbi diákom közbenjárására újra alkalmaztak a fentebb említett tantárgyak előadására. Ettől fogva 1981-ben történt nyugdíjazásomig, a mondott korlátok között, viszonylag háborítatlanul végezhettem kutatásaimat. 1973-ban román hallgatóm közbelépésére a Román Akadémia delegációjának tagjaként, sok évtizedes karantén után, átléphettem az országhatárt, és 1975-től fogva kétévénként én is meglátogathattam Magyarországon élő testvéreimet, barátaimat, és újból kutathattam az ottani gyűjteményekben.

– *Lehetőség nyílt-e arra, hogy korábban megkezdett kutatómunkáját folytassa?*

– Igen. Folytathattam, a rendszerváltás előtt is, pályám elején elkezdett munkáimat, de erre a lehetőséget magamnak kellett megteremtennem az éppen adott helyzetben. A világ szerencsésebb tájain születettek, de mostani fiatal kollégáink sem tudják elképzelni, hogy ez a diktatúra idején micsoda akadályok leküzdésével és mekkora idő- és energiavesztéssel járt. Nemcsak a tőkés nyugati világgal való kapcsolatokban, hanem a „baráti” kommunista diktatúrák közötti viszonylatokban is. Főként olyan „veszélyes” vagy legalábbis csiklandósabb szakokban, mint amilyenek a históriát is tekintették akkoriban. Szerencsére a rádió, tévé, modern reprodukciós technikák korában a teljes szellemi elszigetelés örült terve már megvalósíthatatlannak bizo-

nyult, bármilyen lelkesen végezték is munkájukat a cenzorok és a vámosok. A kolozsmonostori két vaskos kötetem is a legnehezebb időszakban fénymásolatok segítségével elkészülhetett anélkül, hogy magam a Magyar Országos Levéltárban kutathattam volna.

Amikor én ezzel a helyzettel szembekerültem, már kellően ismertem a lehetőségeket, kialakult elképzeléseim voltak a teendőkről, és mindezeket eredmények is igazolták. Azt is tudtam, hogy a levéltárügy, forráskiadás, utánpótlás területén a kutatás érdekében személy szerint nekem mik lehetnek a feladataim, és ezeket igyekeztem is ellátni. De akkor már a körülmények arra is megtanítottak, hogy olyan instabil helyzetben, mint amilyenek között nemzedékem élete zajlott, a végcél felé való haladás irányát kell szilárdan tartani, nem pedig a részfeladatok végzésének sorrendjéhez ragaszkodni görcsösen. Azt, amit lehet, el kell végezni, ha arra, amit tennünk kellene, éppen nincs mód és lehetőség. A legkisebb részfeladat elvégzésével is közelebb kerülhetünk a kitűzött végcélhoz. Így alakult ki az a sokszínű, több szálon futó, gyakorlati és szakirodalmi munkásság, melyben azonban közvetlenül vagy közvetve minden részlet összefügg egymással. A kulcsot pedig ennek a specializálódás korában szokatlan egységnek a felfejtéséhez a viharos kor és az egyéni életút fordulatainak ismerete szolgáltathatja. Máig kitaró erőforrásom volt, hogy több változatban ugyan, de megszakítás nélkül egész életemben azt csinálhattam, amiért egykor történész lettem és a rendkívüli körülmények ellenére egyet-mást talán meg is valósíthattam abból, amit az induláskor magam elé tűztem.

– *A második világháború után, különösen az 1950-es évek közepétől az erdélyi magyar történetírásban a művelődéstörténeti témák kerültek előtérbe és váltak csaknem kizárólagossá. Ön szerint mi volt ennek az oka?*

– Kérdésére nagyon egyszerű és bizonyos a válaszom: A művelődéstörténet iránti érdeklődés megugrása a menekülés egyik formája lett a kommunista cenzúra és a politika egyre durvább és szakszerűtlenebb beavatkozásai elől. Ezek a témák kevésbé keltették fel a sajtóellenőrzés többnyire műveletlen alkalmazottainak figyelmét. Veszélytelenebb területnek számított a történelem egyéb témaköreinél, és ezért az amatőrök zöme ide tömörült, ami lerontotta a teljesítmények szakmai színvonalát. Elszaporodtak a mondvacsinált történészek, akik úgy vélték, hogy számukra nem kötelezők a történetkutatás módszertani szabályai, mert ők művelődéstörténészek. Bár az alapos művelődéstörténeti munkákra a diktatúra körülményei között nagy szükség lett volna, és ilyenek is születtek, a termés jelentős része újabb kutatások nélküli vállalkozás volt a korábbi idők eredményeire alapozva, és az elsekélyesítéssel legalább annyit ártott a történettudománynak, mint amennyi hasznot hajtott.

– *Tudományos munkája mellett oktatási tapasztalattal is rendelkezik. Egyetemi tanárként milyen módszerekkel oktatta diákjait?*

– Amint már jeleztem, én levéltári kutató akartam lenni, és nem voltak egyetemi ambícióim. 1945 elején a történelmi fordulat oktatási feladatokra kényszerített ugyan, de professzorrá válójában a háború utáni első évfolyamok diákjai formáltak engem. Ezek a fiatalok a Bolyai Egyetem indulásakor odaadásukkal és két kezük munkájával járultak hozzá az oktatás feltételeinek, az EME Farkas utcai levéltárának létrehozásával pedig a történelmi kutatások intézményes kereteinek megteremtéséhez. Az akkori nyomorúságos körülmények között fiatalos lelkesedés nélkül bizonyosan nem lehetett volna szinte semmiből intézményt teremteni. De valami különleges módszerem ezekben az esetekben sem volt azon kívül, hogy diákjaimat munkatársaimnak tekintettem, igényes és szigorú voltam önmagammal szemben is, és igyekeztem igazságos lenni diákjaim teljesítményeinek elbírálásakor. Hogy milyen tanárnak tartottak, azt egy-

kori hallgatóimtól kellene megkérdeznie. Talán az is jelent valamit, hogy már nyugdíjas egykori diákjaim közül egyesek ma is tartják velem a kapcsolatot.

– *Az Ön meglátása szerint léteznek-e iskolák a mai magyar történetírásban, és beszélhetünk-e Jakó-iskoláról?*

– Manapság divat nagy szavakkal, túlzó jelzőkkel dobálózni, talán a figyelem felkeltése végett vagy mert nem ismerik azok pontos jelentését. Ez a helyzet a tudományos iskola fogalom használatával is. Ezzel kapcsolatosan egy évtizeddel korábban az Aetas folyóirat körkérdés formájában már egybegyűjtötte a történelmet magyar nyelven művelők véleményét (Aetas 1993. 4. sz. 165–212). Akkor én is véleményt nyilvánítottam, melyet ma sem változtattam meg. Az érdeklődő tehát a megadott helyen olvashatja. Ennek lényege az, hogy a mai magyar történettudományban – szerintem – nincsenek iskolák, következésképp Jakó-iskoláról sem lehet beszélni. Egyébként fentebb már elmondtam, hogy mennyire kirekesztett voltam az utánpótlás hivatalos menetéből. Persze azért voltak főként magyar, de román és szász diákok is, akiknél talán én is csiszoltam valamicskét, de ez a nevelés teljeseen a személyes kapcsolat szintjén folyt.

– *A Professzor Úr szerint melyek korunk történetírásának legveszedelmesebb módszertani buktatói?*

– Én, koromnál fogva is, már évtizedek óta a magam kitaposott ösvényén járok, és ezen nem is akarok változtatni. Ezért az új utak esetleges „kátyúi” különösebben nem is foglalkoztatnak. Tudományszakom módszereinek alakulása azonban ma is érdekel, az újra nyitott vagyok, de az újat csak akkor veszem át, ha a korábnál hatékonyabbnak találom.

Azért bocsátottam ezeket előre, mert nem érzem magamat illetékesnek nyilatkozni az új út buktatóiról. A magyar nyelvű történetírás egészében nem is követtem figyelemmel az új törekvések befogadását. Én úgy látom, hogy az erdélyi magyar fiatal historikusok körében jelentéktelen az érdeklődés a divatos témakörök és módszerek iránt. A román fiatalabb nemzedék körében azonban 1990 után megismétlődni látom azt a jelenséget, hogy a nyugati, divatos törekvésekkel való lépéstartáshoz nem társul a hazai adottságok, forrásviszonyok és lehetőségek kellő mértékű számbavétele. Az új külföldi törekvések lelkes felkarolása maga is elősegítheti történetkutatásunk megújulását, de buktatóvá válhat, ha eltereli a figyelmet azokról a feladatokról, amelyeket csak mi végezhetünk el, a sebtiben készen átvett új törekvések is csak felszíni változásokat hozhatnak, mert a honi feltételek megteremtése nélkül az újszerű eredmények is megalapozatlanok maradhatnak.

– *Egy olyan, politikai szempontból igen aktív században élte le élete tekintélyes részét, mint a 20. század. Hogyan látja a politikum és a történelem kapcsolatát?*

– A század, amelyben életem eltelt, politikailag nemcsak igen mozgalmas volt, hanem földrengés okozta romboláshoz hasonlítható változásokat is okozott. Ilyen körülmények között megőrizni személyiségünket, szellemi függetlenségünket talán legnehezebb feladata volt az életnek. Nagy pozitívuma életemnek, hogy ez nekem, súlyos áldozatok árán, de sikerült. Értelmes létem kezdetétől fogva elhatárolódtam a politikum összes változatától, nemcsak személyes averzió okán, hanem azért is, mert a politika szerepét a tudományban károsnak tartottam. A történettudományban máig tapasztalható torzulások és torzítások, manipulációk és egyéb kártételek legfőbb okozójának a politika illetéktelen betolakodását vélem.

– *Milyennek ítéli meg a magyar középkortudomány helyzetét, illetve viszonyát a román, illetve a szász középkorkutatáshoz?*

– Én úgy látom, hogy a magyar medievisztika az általános európai fejlődéssel egy ütemben halad, ismeri pótlendő hiányosságait, sajátos feladatait. Vagyis a korábbi középkori kutatások napjainkra középkortudománnyá alakultak át. Elegendő összehasonlítani az első világháború előtti kutatásokat a mai helyzettel, hogy érzékelhessük a fejlődést. Annak idején, amikor a közvélemény szemében csak a Mohács előtti kor volt az igazi történelmi tárgy, akkor is viszonylag kevesen vállalták azokat a többlet terheket, amiket e kutatások megköveteltek. Azt is természetesen kell venni, hogy a latin nyelvismeret elapadásával a história amatőrjei elmaradoztak. Mostanra az összetett szakdiszciplinává alakult medievisztikával foglalkozók száma, hasonlóan az ókortudományhoz, a hivatásos szakemberek országoként is egészen szűk csoportjára olvadt le.

A magyar medievisztika erdélyi ágával és a középkor román kutatásával kapcsolatos helyzet azonban a fenti fejlődéstől eltérően alakult. Ebben feltételezhetően szerepe lehetett annak is, hogy a középkori és korai újkori írásbeliség Erdélyben a latin, míg a Kárpátokon túli ország-részekben a cirill írásterület szabályai szerint alakult, és ez eltérő mennyiségi és minőségi különbségeket eredményezett. Főként a régebbi századok írásos emlékeinek szűkössége okozhatja, hogy a Kárpátokon kívüli tartományokban éppen csak elindult a középkorkutatás medievisztikává alakulása. Erdélyben pedig már beszélhetünk középkortudomány létezéséről. E kezdeményezések az újraéledt magyar kutatásokhoz kötődnek. A német lakosság kivándorlásával ugyanis a nagy múltú szász tudományosság tájainkon lényegében elporladt, az pedig még nem dőlt el, hogy az emigrált szász történészek Kárpátokon belüli vagy kívüli normák szerint fogják-e tanulmányozni Erdély középkori múltját. Ebben a helyzetben nagyon kívánatos lenne, hogy a román szakkörökben terjedjen az a felismerés, miszerint az erdélyi régebbi forrásanyag értékesítése csak eltérő módszerekkel lehetséges, és hogy ez a viszonylag gazdag iratanyag a román nép középkori életének rekonstrukciójához is egyedül szolgáltathatja a biztos alapot.

A középkor korszerű kutatása mindjárt az első lépések után olyan kérdéseket is felvet, amelyekkel az erdélyi kutatásban mielőbb szembe kellene nézni. Például hogy a mohácsi csatavesztés (1526) vagy az ország fővárosának török kézre kerülése (1541) legyen a középkori magyar királyság bukásának és a középkornak egyezményes és szimbolikus határára. Ez az esetleges módosítás természetesen maga után vonná a különleges védelmet élvező középkori oklevelek időhatárának a kiterjesztését is. Az sem újság a szakirodalomban, hogy a középkori királyság szervezete, kormányzati struktúrája az erdélyi fejedelemségben élt tovább. De ha a kutatás azt észleli, hogy ez a helyzet szinte változatlanul a fejedelemség végéig tart, akkor számolnia kell azzal, hogy Erdélyben a középkor és a korai újkor századainak vizsgálatát nem tanácsos határozottan szétválasztani egymástól. Ezt sugallja az a szempont is, hogy ebben az esetben az adatszegénységgel küszködő medievisztika, kellő óvatosság mellett, használható magyarázó adatokhoz juthat akár a 18. század elejéről is.

– *Lát-e egyfajta rangsorolást a mai magyar történész feladatai között?*

– Én semmiféle rangsorolásról sem tudok, és ezt egyenesen veszedelmes kísérletnek is tartanám. Ha egészséges a tudományos közélet, a fontossági sorrend automatikusan kialakul – legalábbis az én tapasztalatom szerint. Olyan különleges helyzetekben azonban (és az erdélyi magyar tudományosság 1990 utáni helyzetét ilyennek ítélem), amikor évtizedek tervszerű rombolása után mindent előlről kell kezdeni, sok hibát meg lehetett volna takarítani, ha az utánpótlás területén éltünk volna a rangsorolás módszerével. Bizonyára többre mentünk volna, ha nem szabadjára hagyott tülekedésen, hanem az oktatás és a kutatás szükségleteinek alapos felmérésén alapultak volna az utánpótlást illető döntések.

– *Mi készítette Önt arra, hogy nyugdíjas éveiben igen aktív tudományos kutatómunkája mellett meghatározó szerepet játsszon az EME újjászervezésében, és ma is sok energiát fordítson a kutatóintézet működésére?*

– Remélem, hogy előző válaszaim jórészt okafogyottá tették ezeket a kérdéseit, és ezért röviden igyekszem felelni. Amikor én 1934-ben az akkor biztosnak tekinthető pálya helyett a teljesen ismeretlen utat választottam, nem a megélhetésre gondoltam, hanem legszemélyesebb motívumok alapján döntöttem. A történészkedéshez pedig elválaszthatatlanul és kötelezően hozzákapcsolódott a múlt írásos és tárgyi emlékeinek védelme és feltárása. Ezek a feladatok adták meg életem, munkám értelmét és örömeit. Az egyetemi oktatást abba lehetett hagyni a nyugdíjazáskor, de a kutatás, utánpótlásnevelés, a kulturálisörökség-védelem, tudományszervezés életre szólóan felvállalt gondjai alól csak akkor menthettem volna fel magamat megnyugodott lélekkel, ha ezek a kérdések már megoldódtak vagy ha lettek volna mások, akik átvehetik e feladatokat. Így lett a nyugdíjazás utáni 25 esztendő egész pályám egyik legtermékenyebb szakasza, melyben több olyan tudományos tervemet is megvalósíthattam, amikre a korábbi idők nem adtak lehetőséget. Úgy éreztem, hogy jól kell felhasználnom azt a hosszú életet, amelyet bizonyára célok elérésére kaptam a Gondviseléstől.

– *Általánosnak lehet-e tekinteni az Ön pályafutását, vagy a szokásostól eltérő úton haladt eddig?*

– Szerintem mindegyik igényesebb tudományos pálya szükségszerűen egyéni, másokétól többé-kevésbé eltérő. Ezért én is csak a magam útjáról nyilatkozhatom illetékesen. Kilencven esztendő távlatából visszatekintve ma már tisztán látom, hogy pályám egy nagy kaland volt, ami könnyen nyaktöréssel is végződhetett volna. Két olyan fordulópontja volt az én pályámnak, amikor a döntés a továbbiakra meghatározó, valóban sorsdöntő következményű lett. Az első 1934-ben volt, amikor pályámat választottam. Akkor valójában csak saját elképzeléseimet követtem, és nem volt megalapozott fogalmam arról, amit választottam. A másik meghatározó döntés 1938/9 folyamán formálódott ki bennem. Akkor már tudtam, hogy Budapestre nekem van szükségem, de az itt szerzett tudás az erdélyi magyar tudományosság megújulásában hasznosulhat igazán.

Erdélybe visszatérve, 1941 tavaszától mindmáig, nagyon változó körülmények között, azon fáradoztam, hogy megvalósítsam vagy legalább megközelítsem azokat a célokat, amikért évtizedekkel korábban hazajöttem. Választott utamnak ezen az újabb szakaszán már tisztában voltam azzal, hogy mi vár reám, azt vállaltam és elviseltem, nagyobb meglepetés csak a zárszámadás elkészítésekor ért. Pályámat kudarc és siker, bukások és eredmények, igazságtalanságok, sérelmek és elismerések, kitüntetések, örömök és bánatok szegélyezik. A meglepetés pedig az volt, hogy a pályán több volt a jó, mint a rossz. Munkámért kaptam a sorstól címekeket, díjakat, kitüntetéseket. Ezeknek természetesen örültem, de sohasem kerestem őket. Szakirodalmi vállalkozásaim közül többnek volt komoly sikere, levéltárak és könyvtárak sora köszönheti fáradozásaimnak, hogy a pusztulástól megmenekültek, de a kutatás intézményes kereteit máig sem sikerült kiépíteni. A kutatás személyi feltételein magam is javíthattam valamicskét, de a fiatalokból verbuvált új kutatógárda még mindig hiányzik a stafétabotok átvételére. Pályámat tehát nem mondhatom sem rendkívülinek, sem különösebben sikeresnek annak ellenére, hogy mindent igyekeztem megtenni, ami tőlem tellett, és amit a körülmények megengedtek. Az út végéhez közeledve talán még azt is megkockáztathatom, hogy a pálya korlátai, bezártsága, buktatói ellenére kiegyensúlyozott, boldog embernek érzem magamat. Ugyanis egész életemben azzal foglalkozhattam, amire feltettem az életemet, és viharos időkben is sikerült megőriznem önmagamot, és hű maradhattam az induláskor megálmodott terveimhez.

– *A mai globalizált világban egyre inkább háttérbe szorul a humán tudományok művelése. Ön szerint hol lesz a helye a középkori történelemnek és kutatóinak ebben a társadalomban? Egyfajta „holt tudománnyá” válik ez a diszciplína, vagy lát előtte perspektívát?*

– Én másként látom mind a humán tudományok és köztük a középkori történelem, mind pedig a globalizált világ jövődjét. Szerintem a világ hamarabb felismeri a globalizáció csődjét, mint hogy a humán tudományok elvesztenék társadalmi vonzerejüket. Hiszen már most is jelentkezik az elutasítás a globalizáció Amerikában már kifejlődött változatával szemben. Meggyőződésem, hogy az európai típusú társadalmaknak még önállóan gondolkozó része igényelni fogja a história segítségét a globalizáció mentális fertőzései, rombolásai elleni védanyagok kitermeléséhez. Én e morális és kulturális tisztulásban inkább a történettudomány társadalomra gyakorolt hatásának növekedésével számolnék. Ehhez azonban a históriának magának is változnia kell abban a tekintetben, hogy világosan szétválasztja azt a területet, ahol egyedül a tudomány szempontjai és módszerei érvényesítendők, a politikum pedig elfogadhatatlan, és ahol ezt a gyakorlat még bocsánatos vétekként elnézi. A középkor és a korai újkor természetesen az előbbi, míg a jelenkori vizsgálódások az utóbbi területnek számíthatnak. Ez nagymértékben megnövelhetné a történelem hitelét és társadalmi hatását, amire a globalizáció bukása után bizonyosan nagy szükség lesz. Tehát én egy megtisztult, a tudomány szabályait szigorúan megkövetelő história szerepében hiszek és reménykedem.

– *Végül kérem, hogy mutassa be, milyen kutatással foglalkozik jelenleg. Milyen kutatási tervei vannak az elkövetkezendő időszakra?*

– Pályámat lezártnak tekintem, és nem szövök új terveket. Terveim, akárcsak korábban, kivitelezés állapotában vannak. Azokban addig és olyan mértékben, ameddig ezt egészségem engedi, továbbra is részt veszek. Ezek a tervek, amint már említettem, azt célozzák, hogy az erdélyi történet korábbi fejezeteinek műveléséhez szilárd alapokat hozzanak létre. Jelenleg az Erdélyi Okmánytár harmadik kötetén dolgozom két fiatal munkatárssal, akik – reményeim szerint – már felkészülten fogják tőlem átvenni a kiadvány folytatását, amikor ennek eljön az ideje. Ennek a nyomdai kéziratával a folyó év végére szeretnénk elkészülni. Ugyanebben a programban, irányításom alatt, fiatal kutatók munkájával elkészült és meg is jelent a Báthory Zsigmond Királyi Könyveit tartalmazó kötet, rövidesen nyomdába kerülnek az erdélyi káptalan 16. századi hiteleshelyi jegyzőkönyvei, és befejezés előtt áll a Wass család levéltárának mintaszerű ismertetése az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltára anyagának feltárását szolgáló sorozatban. Minthogy egy-egy ilyen forráskiadvány elkészítése egyben az utánpótlás nevelésének is az iskolája, ezen a területen is akad teendőm. Ezekből a feladatokból kiszállnom nehéz lenne addig, amíg el tudom látni azokat, mert a fiatalok cserbenhagyásának lenne magyarázható. Végül vannak beváltatlan korábbi ígéreteim is. Nagyon szégyenkeznék, ha ezeket már nem tudnám teljesíteni, mert érzelmileg is erősen kötődöm e témákhoz. Az EME 150 éves jubileumára az Erdélyi Nemzeti Múzeum Levéltárának 1942 utáni történetét kellene írásban rögzítenem, mert az én életem a leghitelesebb forrása az intézmény legutóbbi évtizedeinek. De a családom és szülőföldem is elvárja, hogy ők is lássák valami hasznát az én történetírókedéseimnek. Ezek olyan jogos igények, amelyek elől nem lehet kitérnem, ha már ezt a fentebb vázolt életutat vállaltam magamnak.

– *Mindehhez sok sikert kívánok.*

Kolozsvárott, 2006 májusában

Köszönettel
Lupescuné Makó Mária

“...my career has been a great adventure...” Interview with Zsigmond Jakó. Initiated by Mária Lupescu Makó. This interview was realized with the occasion of celebrating the ninety years old Zsigmond Jakó, former professor of Cluj (Kolozsvár) university. The mentor of the researchers of the Hungarian Middle Ages and early modern age, professor Jakó had an interesting and very impressing academic career. The researcher of historiographic sources, professor Jakó graduated Péter Pázmány University (the predecessor in title of present-day ELTE University, Budapest) as a B.A. in History and Latin. He belonged to the legendary class of Professor Elemér Mályusz, notorious for his maximalism. His attachment to the study of sources was further enhanced by the fact that, at the outset of his career, he worked in the Hungarian National Archives, and after 1941 in Cluj, in the archives of the Transylvanian National Museum. In Cluj, under the guidance of Lajos Kelemen, he also learned the love of source materials. His interest in the archive materials is attested by the fact that the majority of his early scientific work treated themes connected to the archives. Thanks to his close connection to historiographic sources, Zsigmond Jakó became one of the most prolific source editors of the Hungarian language area in the second half of the twentieth century. His wide interest in Transylvanian history, not limited to the Middle Ages and the early modern age, is attested by his source editions as well. His interest in source edition and criticism, and the fact that he taught the auxiliary sciences of history at Cluj University lead to his writing, first and foremost comprehensive textbook-like works in paleography. In this interview, besides his career, professor Jakó had been spoken about his family background, the most important stages of his career, his research methods, his private and professional experience towards the World War II, his opinion about the relationship between politics and history, and about his present research plans.